

A Kremzir család prozopográfiája

Zsidó családtörténet az újkori Magyarországon

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés	1
II. A Kresmier család története.....	1
<i>II.a. Az első generáció megtelepedési idejének behatárolása.....</i>	<i>1</i>
<i>II.b. A generációk időbeli meghatározása</i>	<i>3</i>
III. Demográfiai adatok- Népmozgalmi statisztikai adatok a család körében	3
<i>III.a. Lélekszám</i>	<i>3</i>
<i>III.b. Gyermekszám alakulása, házassági életkor összefüggései - Hajnal tézis.....</i>	<i>5</i>
<i>III.b.1. Hajnal tézis.....</i>	<i>5</i>
<i>III.b.2. A gyermekszám alakulása az egyes generációkban</i>	<i>5</i>
<i>III.b.3. Házassági életkor</i>	<i>7</i>
IV. Migráció - a letelepülés helyszíne	8
V. Gazdaság	12
<i>V.a. Foglalkozási megoszlás</i>	<i>12</i>
<i>V.b. A hozomány gazdasági értéke.....</i>	<i>16</i>
<i>V.c. Vagyoni helyzet- adományok</i>	<i>17</i>
VI. Kulturális kitekintés	18
<i>VI.a. Névhasználat.....</i>	<i>18</i>
<i>VI.b. A Kresmier család nevei</i>	<i>18</i>
<i>VI.c. Személynevek</i>	<i>20</i>
<i>VI.d. A család tárgyi és szellemi öröksége</i>	<i>22</i>
<i>VI.d.1. Gazdasági örökség</i>	<i>22</i>
<i>VI.d.2. Épített örökség.....</i>	<i>22</i>
<i>VI.d.2.a. Kresmier kastély</i>	<i>22</i>

<i>VI.d.2.b. Kremsier Miksa - ház.....</i>	<i>23</i>
<i>VI.d.2.c. Zsinagóga</i>	<i>23</i>
<i>VI.d.2.d. Síremlékek.....</i>	<i>24</i>
<i>VI.d.3. Szellemi örökségük - Tudományok és művészet.....</i>	<i>25</i>
VII. Összegzés és tanulságok.....	27
Bibliográfia	28

I. Bevezetés

Dolgozatom fő célkitűzése egyfelől családi adatbázis felépítése, másfelől demográfiai, gazdasági és kulturális téren elvégzett, levéltári és genealógiai forrásanyagra támaszkodó prozopográfiai komplex elemzés a Kremzir (és a beházasodott Einhorn és Schapringer) család esettanulmányán keresztül. A család betelepülése Magyarországra a 18. század végére, illetve a 19. század elejére tehető.

A témaválasztást indokolta, hogy egy család genealógiai adatainak összegyűjtése révén a prozopográfiai segédtudomány módszertanának alkalmazásával a Kremzir család esettanulmányán keresztül komplex analízis elvégzése, valamint a család körében lezajló folyamatoknak a magyar zsidó társadalom történelmében meghatározható modellekkel való összehasonlítása válik lehetővé demográfiai, gazdasági társadalmi és kulturális területen.

A család leszármazási ágának feltárása a Magyar Nemzeti Levéltárban fellelhető forrásanyag (összeírások, dokumentumok, anyakönyvi bejegyzések), korabeli folyóiratok, gyászjelentések, a holokauszt adatbázisa és a funerális emlékek révén vált lehetségessé. A családfa összeállítása Excel táblázatban került kidolgozásra.¹ Az összegyűjtött ismeretanyag alapján történt meg az egyes generációkra jellemző modellek felállítása (demográfia, migráció, foglalkozásszerkezet, névhasználat területén), illetve a következtetések tágabb történelmi kontextusba helyezése.

A prozopográfiai elemzés egy család sorsán keresztül mutatja be a zsidó közösséget ért modernizációs kihívásokra, valamint a magyar társadalom részéről megfogalmazott elvárásokra adott válaszokat. Mindez lehetőséget biztosít az újkori magyarországi zsidóság családtörténetének alaposabb megismeréséhez és megértéséhez hosszabb távú modellen keresztül mintegy 150 évet átölelve.

II. A Kremsier család története

II.a. Az első generáció megtelepedési idejének behatárolása

¹ Jelen dolgozatban II. számú mellékletként Word dokumentumban a táblázat főbb kategóriái kerültek csatolásra.

Magyarországon a zsidóság az újkorban a 17. század második felében telepedett le újra a Magyar Királyság területén.² A középkorban a zsidóság a törvényi korlátozások,³ illetve IV. Béla által biztosított privilégiumlevélnek⁴ köszönhetően főként szabad királyi városokban élt.⁵ A középkor végén három szabad királyi város (Pozsony, Sopron, Nagyszombat) elnyerte a '*de non tolerandis Judaeis*' jogát, és elűzték a zsidó lakosokat.⁶ A zsidóság vagy földesúri védelem alá húzódott, vagy elhagyta az ország területét. Az újkorban az országban megtelepedők földesúri védelem alá húzódtak.

A Kremzir család (és főbb ágainak) letelepedési időpontjának vizsgálata a magyarországi zsidóság megtelepedésére jellemző sajátosságokat hordozza magában:

A Kremsier, vagy más írásmód szerint Kremzir család Magyarországra való betelepüléséről kevés forrás lelhető fel. A család vélhetően a mai Kroměříž városából (németül Kremsier) származik. A település Morvaországban, a mai Csehország területén található. Az első magyarországi generáció a 18. század végén, vagy a 19. században érkezhetett az országba. Kremzir Károly 1818-ban született⁷ és 1840-ben Barcsra telepedett le. Az adatok rávilágítanak arra, hogy a család megtelepedése nem a zsidóság újkori betelepülésének első időszakában zajlott.

Az anyai ág első generációjának megtelepedéséről nincsenek pontos adatok. A bizonytalanságot az is eredményezi, ahogyan erről a későbbiekben szó esik, hogy a feleség két vezetéknevvel is szerepel a forrásokban. Nem egyértelmű, hogy egy vagy két feleségről van-e szó.⁸

A családba beházasodott ága, a Schapringerek első magyarországi generációja a Kremzir ősöknél talán valamivel korábban, vagy közel azonos időben telepedhetett le a Magyar Királyságban. Schapringer Joachim 1809-ben született Nagykanizsán, és csak az 1840-es években költözött Pécsre. A Schapringer név az 1848. évi összeírásban két helyen tűnik fel: Nagykanizsán és Pécsen.⁹ Feltételezhetően a család már a 18. században az Eszterházy birtokon élt, és a zsidóság körében meghonosodott gyakorlatot követve földesúri védelem alá húzódott.

² Varga 2005: 11-31.; Mislovics 2008: 43-98.

³ Komoróczy 2013: 55-64.; 66-74.

⁴ Komoróczy 2013: 87.

⁵ Kubinyi 1995: 1-26.

⁶ MZsO V/2.: 325.; 339.

⁷ Szabó 2021:156.

⁸ Bauer és Schleifer (Schleiffer) Johannát említik a források.

⁹ '1848 Hungarian Census': https://www.jewishgen.org/databases/jgdetail_2.php (letöltve: 2024.02.23.)

A család másik (hasonlóképpen beházasodott) ága, az Einhorn család a származását Franciaországba vezette vissza.¹⁰ A 16. században települtek le Németalföldön, majd Csehországba és Ausztriába vándoroltak. (A családi emlékezet a gyökereket a középkorig vezeti vissza.) Az Einhornok Magyarországon Kismartonban, az Eszterházy birtokon telepedtek le. Ebben szerepet játszhatott I. Lipót 1670. évi rendelete, amely Alsó-Ausztriából és Bécsből elűzte a zsidókat.¹¹ A pontos letelepedési időpontról egyelőre nincs rendelkezésre álló adat. Az 1735-ös és 1768-as összeírások névállományában nem található Einhorn családnevet viselő lakos.¹² Azonban ekkor a zsidóság körében még nem volt kötelező és kialakult családnév használatban.¹³

A család fő ágai Európa nyugati államaiból érkeztek. Az Einhorn ág talán már a zsidóság újkori betelepülésének első hullámával érkezhettek a földesúri védelem alá. A Schapringier és a Kremsier családok azonban később, a 18. vagy 19. század folyamán telepedhettek meg az országban.

II.b. A generációk időbeli meghatározása

Magyarországon a család 5 generációjának élettörténete követhető nyomon. A generációk időbeli behatárolása a következőképpen alakult:

1. táblázat: Kremsier család generációinak időbeli behatárolása

Generáció	Időszak
I.	1800-1850
II.	1851-1880
III.	1881-1900
IV.	1901-1920
V.	1921-1945

III. Demográfiai adatok – Népmozgalmi statisztikai adatok a család körében

A család történetének népmozgalmi statisztikai adatainak vizsgálata és elemzése a feltárt genealógiai adatok komplex elemzése révén valósulhat meg.

III.a. Lélekszám

¹⁰ Czeizel 2002:140.

¹¹ Kaufmann 2002.

¹² Az MZsO VII. kötetében az 1735-1739. évre vonatkozó összeírások, míg az MZsO XVI. kötetében pedig az 1768. évre vonatkozó összeírások találhatók.

¹³ A kötelező névhasználatot II. József 1787-ben vezette be.

A Magyarországon élő családtagok száma a következőképpen alakult az egyes generációk időszakában:

2. táblázat: *A Kremzir család lélekszáma az egyes generációk időszakában*

Generáció	lélekszám
I.	23
II.	34
III.	50
IV.	21
V.	4

A család lélekszámnak gyarapodása lassú ütemű a III. generáció időszakáig (1900-ig), majd hirtelen jelentős visszaesés következik be. A családban a csecsemőhalandóság, a válás nem játszott döntő szerepet egyetlen generáció népességszámának alakításában sem. Csecsemőhalandóság egyetlen alkalommal sem található a forrásokban. Fiatalkori halálestet is csupán két alkalommal: a III. generáció tagjai közül Kremzir Berta fia, Schapringer Imre 15 évesen hunyt el. A IV. generáció tagjai közül Reismann Ferenc Pál mártírhaltált halt Auschwitzban, négyéves korában. Az emigráció hosszabb távon a magyarországi családtagok lélekszámát befolyásolta. Kremzir Berta fia, Ignác külföldön folytatta az életét. 1913. december 12-én, Bombayban vette el a gibraltári származású French-Smith Berta Liliánát.¹⁴ Ezt követően Londonba költöztek. A II. generáció tagja Schapringer Alajosról apja, Joachim végrendelete közli, hogy már New Yorkban él.¹⁵ A család Schapringer ágának több tagja Bécsben folytatta életét.

A család lélekszámának alakulására ugyancsak negatív hatást gyakorolt, hogy a III. generáció tagja, Kremzir János Pál nem nősült meg és gyermektelenül hunyt el 35 éves korában.

A családok lélekszámát ugyanakkor növelte az újracházasodás után született gyermekek száma. Kremzir Károly az anyakönyvi bejegyzések alapján kétszer nősült meg. Esetében az újracházasodás ténye a források alapján kétségeket vet fel: Schleifer (Schleiffer) Johannával 1846-ban kötött házasságot. Bauer Hanitól 1850-ben született az első gyermeke. Schleifer Johannától 1856-ban megszületett Josephin nevű gyermeke.¹⁶ Lehetséges, bár ez forrásokkal

¹⁴ Egy lányuk született, Schapringer Joan Bertha Agatha.

¹⁵ Források Pécs város polgárosodásáról 2010: 381-384.

¹⁶ Budapest, halotti anyakönyvi kivonat, 1937, 27. kép. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-6L6S-Y5X?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AQLLC-SCY1&action=view> (letöltve 2024. 03. 29.)

nem támasztható alá, hogy Bauer Hani és Schleifer Johanna egy és ugyanaz a személy. Kérdést vet fel, később miért jegyeznék be más családnevet a neve mellé. Az is feltételezhető, hogy a A Bauer név Johanna első férjének vezetéknéve is lehetett. Károlynak Bauer Hanitól két gyermeke született: Salamon és Max, akik az 1851-es és 1854-es gyöngyösmelléki születési anyakönyvi szerepelnek.¹⁷ A – talán – második feleségétől hat gyermeke született. Más családtagok példái azonban egyértelműen igazolják, hogy a férfiak, miután megözvegyültek, újra megnősültek és a házasságukból további utódok születtek. A II. generáció tagja, Kremzir Mór első felesége, Weisz Margit korán elhunyt, két gyermeket hátrahagyva. Özvegye két év múlva újra megnősült. A kismartoni származású Einhorn Friderikát vette el. Nekik öt gyermekük született. A IV. generációhoz tartozik Wigner Jenő, ő háromszor nősült meg. (Egyszer 24 éves korában, majd 39, és végül 77 évesen.)¹⁸ Második házasságából született két gyermeke, David Wigner és Martha Faith Wigner.

(A női családtagok körében is előfordul az újránházasság: Wigner Jenő húga, Margit, először Balázs Richárd katonatiszthez, majd másodszor Paul Dirac fizikushoz ment feleségül. A második házasságából már nem születtek utódok, a második férje örökbe fogadta az első házasságából származó gyermekeket.)

III.b. Gyermekszám alakulása, házassági életkor összefüggései – Hajnal tézis

III.b.1. Hajnal-tézis

John Hajnal tézisében megfogalmazta, hogy a gyermekszám és a házassági életkor alakulását vizsgálva Európa két részre osztható: eszerint létezik egy nyugat-európai és egy kelet-európai modell. Amíg a nyugat-európai modellben a magas házassági életkor és az alacsony gyermekszám, a kelet-európai modellben éppen ellenkezőleg, a magas gyermekszám és az alacsony(abb) házassági életkor a meghatározó tényező. Hajnal elképzelése szerint Magyarország kivételes helyzetben van, mivel a Szentpétervár-Triesztig meghúzott vonal kettészeli az országot.¹⁹ Vizsgálatunk arra irányul, mivel a család tagjai az ország nyugati (később a nyugati és középső) régiójában éltek, vajon mennyiben lehet helytálló az a megállapítás, hogy a nyugati modellt követi a gyermekszám és házassági életkor? Illetve történik-e változás az egyes generációk körében?

III.b.2. A gyermekszám alakulása az egyes generációkban

¹⁷ Gyöngyösmelléki, születési anyakönyvi kivonatok, 1850, 147, 149. kép. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS87-7XJY?i=146&cat=272251> (letöltve 2024. 03. 28.)

¹⁸ Feleségei: Amelie Frank, Mary Anette Wheeler, Eilen Clare-Patton Hamilton.

¹⁹ Hajnal 1965: 101-143.; Faragó 2001: 19-65.

A gyermekszám alakulásának a vizsgálata a következő átlagértékeket mutatja az egyes generációk körében:

3. táblázat: *Gyermekszámátlag a Kremsier család körében*

Generáció	Gyermekszámátlag
I.	3,25
II.	3,16
III.	1,75
IV.	1,66

A gyermekszám átlagának elemzése szinkronitást mutat a Hajnal tézissel, hiszen az egy családra jutó gyermekek száma igen alacsony értéket mutat már a 19. század első időszakában is. Holott ekkoriban Magyarországon még a hagyományos zsidó társadalom keretei léteztek. A zsidó vallási előírás a „szaporodjatok és sokasodjatok”²⁰ mellett, a korabeli magas halandósági mutatók is arra ösztönözte a szülőket, hogy több gyermeket vállaljanak. A család történetének vizsgálata azonban azt mutatja, hogy a család körében nem található csecsemőhalandóság, sőt a fiatal korban elhalálozott gyermekek száma is alacsony. Az átlagértékek által meghatározott képet árnyalja némileg, ha családokra vetítjük le az egyes generációban a gyermekszám meghatározását. A korszakban rendelkezésre álló adatok hiánya, a születési anyakönyvek fel nem találhatósága azt sejteti, hogy a gyermekszám átlaga jóval magasabb lehetett. (Az első generáció időszakában 1800 és 1850 között szinte elképzelhetetlen, hogy a 12 családból hat családban valóban csak 1-1 gyermek született.)

Az I. generációba tartozó Kremzir Károly (véltetően) kétszer nősült meg, és nyolc gyermeke született. Első feleségétől, Bauer Hanitól Salamon és Max. (Talán) második feleségétől, Schleifer Johannától hat gyermeke született (Mór, Miksa, Károly, Regina, Jozefina és Berta). A II. generációhoz tartozó Kremzir Bertának, aki a csepregi Schapringer Joachim egyik fiának, Mórnak lett a felesége, öt gyermeke született: Ignác, Félix, Imre, Bódog és Matild.

Az általános társadalmat is érintő demográfiai változások hatásai a család III. és IV. generációjának időszakában éreztették hatásukat. A III. generációhoz tartozó családok valamivel kevesebb gyermeket vállaltak, egyetlen családban sem született 3-nál több gyermek. A IV-V. generáció esetében a holokauszt eseményei döntően befolyásolták a család lélekszámát. A család Spitzer, Reismann, Berger ágainak tagjai mártírokká váltak.²¹

²⁰ I. Móz. 1:28.

²¹ Reisman Ferenc Miklós Pál, Reisman János András László, és szüleik dr. Reismann Ferenc Miklós és Rosta Magdolna, Berger Anna, Berger Julianna és édesanyjuk, Kremzir Hanna, Kremzir Klára, Kremzir Ilona.

III.b.3. Házassági életkor

A Hajnal tézis értelmében a házassági életkor alakulása szoros korrelációban áll a gyermekszám alakulásával. A családtagok generációinak körében a házassági életkor a következőképpen alakult:

4. táblázat: *Házassági életkor a Kremsier család körében*

Generációk	Házassági életkor – férfiak	Házassági életkor – nők
I.	n.a.	n.a.
II.	33	21,25
III.	37,1	21,2
IV.	29,5	29,3

A házassági életkori adatok szélsőséges értékeket mutatnak az adatok hiányossága miatt. Mivel a korszakban a zsidó társadalom körében az anyakönyvezés nem rendszeres, gyakran nincs adat a házasságkötés időpontjáról. A rendelkezésre álló II-IV. generációs adatok érdekes jelenségre hívják fel a figyelmet. A férfiak esetében kiugróan magas a házassági életkor. Meg kell megállapítanunk, hogy az adatokat torzítja az újránházasság. Azonban több esetben az újránházasság eredménye, hogy újabb gyermekek születtek. Az adatok alátámasztják Hajnal azon tézisének, hogy a nyugati modell esetében a férfiak később (26 éves kor után) nősülnek. A nők esetében a II. és III. generációs adatok a kelet-európai modellt támasztják alá, azaz a nők viszonylag fiatalon (de nem nagyon fiatalon), 24 éves kor előtt megházasodnak. Kivételt képez ez alól a IV. generáció, ahol pedig már kifejezett későn, szinte ugyanabban az életkorban házasodnak, mint a férfiak.

A fentiek alapján a családon belül nem egyértelműsíthető a modell léte. A házasság idejét az egyéni döntés mellett több tényező is befolyásolhatta. A család ágai általánosságban igen jó gazdasági helyzetnek örvendtek. A jómódú családokban a 19. században meghatározó volt a több gyermek vállalása. Ennek okaként a vallási parancsokat betartása mellett, fontos érvként szolgált a lehetséges magas halálozási arány (bár ez a család gyermekeit nem érintette), a szülők utódot akartak hátrahagyni, akik keddust mondanak felettük (haláluk után). Ugyancsak indokként szolgálhatott a I-III. generáció időszakában a gazdasági helyzet bizonytalansága

Voronyezsben valószínűleg munkaszolgálaton hunyt el Kremzir János Pál. A deportálás elkerülése miatt, öngyilkosságot követett el Kremzir Károly és felesége, Külle Gréte.

(bárki bármikor csődbe mehetett egyik napról a másikra), ezért a gyermekek gondoskodhattak szüleikről idős napjaikban.²²

A III. generáció időszaka átmenetinek is tekinthető, hiszen a foglalkozási szerkezet átalakulása, a polgárosodás folyamata, a demográfiai változások (alacsonyabb a csecsemőhalandóság, illetve a halálozási arány is csökken) egyaránt befolyást gyakorol a család életére. A munkahely és az otthon elkülönül egymástól. A IV. generáció időszakától a családokban már egy-két gyermek születik. A nők maguk is részt vesznek a közép- esetleg felsőfokú oktatásban. Sőt nem csak Magyarországon, de külföldön is tanulnak. A családon belül a fényképész szakma elsajátítása vonzó terület számukra.²³ A tanulási idő, egyéni döntés, környezetük befolyása és az említett demográfiai folyamatok felerősödése egyaránt hatást gyakorol a gyermekvállalásra. A Hajnal tézis és a család körében tapasztalható modell eltérést mutat.

IV. Migráció jellemzői – A letelepülés helyszínei

Magyarországra a zsidóság újkori bevándorlása az 1650-es évek után vette kezdetét. A magyarországi megtelepedést a zsidóság esetében ösztönözte, hogy egykori lakóhelyeikhez viszonylag közel telepedhettek le, tartva egykori közösségeikkel a kapcsolatot.²⁴ A Habsburg uralkodók a zsidó lakosok számának a korlátozására (1726/27. évi családi törvény Morvaországban és Bohémiában²⁵), a kiűzésükre (1670-ben Alsó-Ausztriából és Bécsből), valamint a galíciai területeken a zsidóság autonómiájába való beavatkozásra (Galíciában 1772 után, az oktatás, vallás, házasság területén²⁶) törekedtek. A török uralom alól felszabaduló, lakosságában megfogyatkozott, és gazdaságilag jelentős károkat szenvedő Magyar Királyság területe vonzónak bizonyult a megtelepedőknek. A zsidóság a magyarországi gazdasági életben magára vállalta a közvetítői szerepkört.²⁷

A Kremzir család és ágai, ahogyan korábban említettük, nem a zsidóság betelepülésének első időszakában érkeztek az országba.

Az első generáció vándorlása a következőképpen ábrázolható:

1. térkép: A Kremsier család I. generációjának vándorlása

²² A korszakra vonatkozóan Munk Meir Avraham visszaemlékezései bemutatják, hogy ő maga egy betegség következtében szinte teljes vagyont elvesztette. Öreg napjaira a gyermekei támogatására szorult. Munk 2002: 279-280.

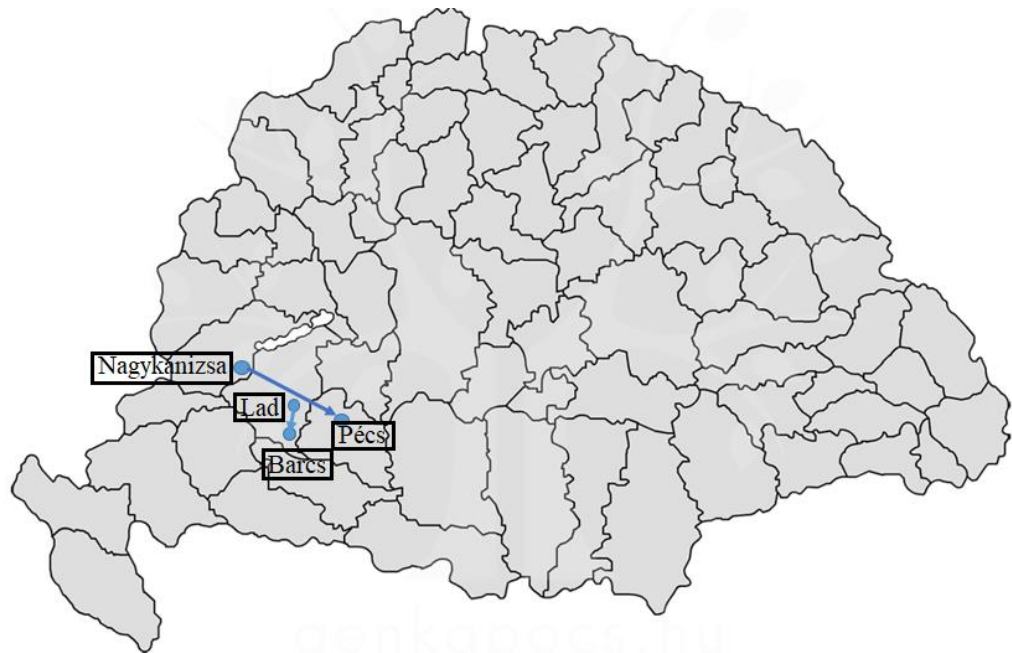
²³ Reismann Marian, Mittag-Fodor Etel is ezt a szakmát választotta.

²⁴ Erre az egyik az egyik forrás: 1735. évi összeírásban feltüntetésre került ki volt az egykori külföldi földesuruk a betelepülőknél, és mennyi adót fizetnek számára. MZsO VII. kötet 1735-1739. évi összeírások adatsorai.

²⁵ Kestenbergl-Gladstein 1968.

²⁶ Rosenfeld 1914: 138-143.; Kurdi 2005: 57-85.

²⁷ Pach 1982/3: 373-403.

A családfő, Károly 1818-ban Ladon született.²⁸ Egy testvére volt, Kremsier Mózes,²⁹ aki híres orvossá vált. Lad községben 1836-ban 8 zsidó lakost számoltak össze.³⁰ 1840-ben az első Barcsra települt zsidók között lehetett. A mezővárosban, az 1836-os összeírások alapján 6 zsidó lakos élt.³¹ Letelepedése után nem vándorolt. A barcsi zsidó neológ hitközség megalapítása is az ő nevéhez köthető, 1883-ban egy régi ingatlanját adta ki iskolának és imateremnek.³²

A Kremzir család megtelepedési helyszíne Somogy vármegye az 1836-os adatok szerint bővelkedett legelőknél, ami a szarvasmarha tenyésztéshez elengedhetetlen volt.³³ Ez lehetett az egyik oka annak, hogy a Kremzir család itt telepedett le, hiszen Károly Barcsra történő megtelepedése után szarvasmarha tenyésztésével foglalkozott.

A család Schapringer ága Nagykánizsáról érkezett Pécs városába. A nagykanizsai megtelepedés – a zsidóság letelepedési történeti modelljének ismeretében – felveti annak a gyanúját, hogy az eredeti lakóhelyük az ország észak-nyugati régiójában lehetett, és onnan vándoroltak kezdetben Zala, majd Baranya megyébe. A török kiűzése után, Pécs városa 1682-ben rögzítette, hogy csak katolikusok költözhetnek a városba, más vallásúakat pedig nem fogadnak be: „... *semminemű Luthert, Calvinistát, meg hasonlott schismaticust, Arianiust, zsidót, pogányt és akár minémű néven nevezendő Római Apostoli szent hit ellen törekedőt és ellenkezőt állandó képpen*

²⁸ Rózsa 2005.

²⁹ Rózsa 2005.

³⁰ Fényes 1836: 238.

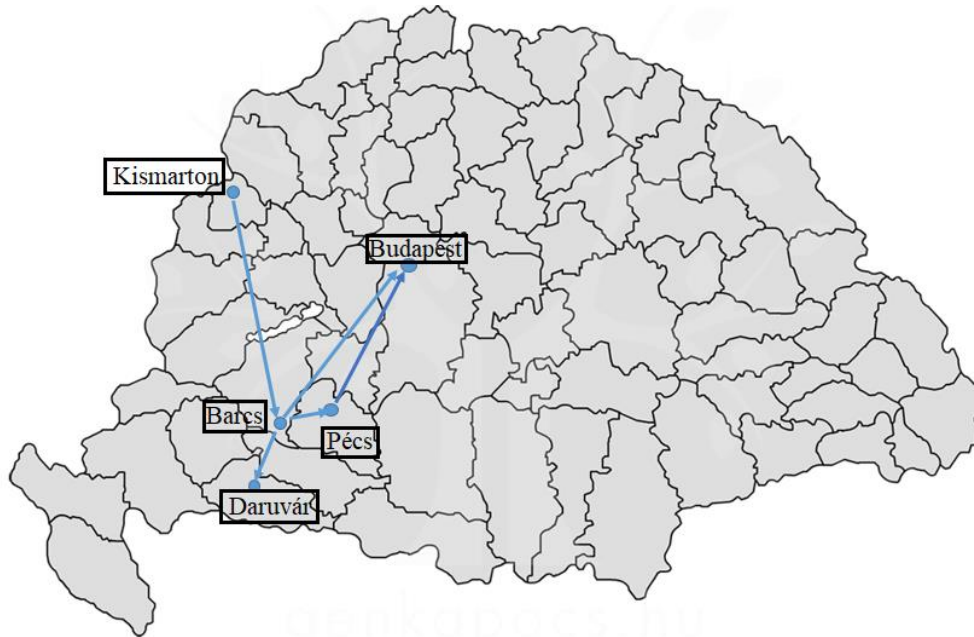
³¹ Fényes 1836: 236.

³² Horogszegi 2015: 11.

³³ Fényes 1836: 205.

köztünk bé nem veszünk...”.³⁴ Bár II. József rendeletének értelmében, az 1780-as években a városban már voltak zsidó megtelepedők, az uralkodó halála után a település ismét a korábbi joggyakorlatához tért vissza.³⁵ Schapringer Joachim csak 1840. évi törvény után költözhetett a gazdasági piacközpontnak számító városba, amikor azt az országos törvények lehetővé tették.³⁶ Ő kezdetben termény- és sertésszár kereskedéssel foglalkozott.

2. térkép: A Kremsier család II. generációjának vándorlása

A második térképen a II. generáció vándorlási irányai láthatók. A Budapest megnevezés csak a generáció utolsó éveiben helytálló, az előtt a család a pesti városrészen telepedhetett le. A család fő központjainak továbbra is Barcs, illetve Pécs számítottak. Azonban a családtagok közül többen, főként az 1860-as éveket követően Pestre, illetve Budapestre vándoroltak. A térképen Kismarton és Daruvár települések kerültek feltüntetésre. A vándorlások esetében hangsúlyozni kell, hogy a migráció oka minden esetben a házasságkötés. Daruvárra Kremzir Regina Breslauer Adolffal kötött házassága után költözött át. Míg Kismartonból pedig Einhorn Frida Kremzir Mórral történő házasságkötése után telepedett le Barcsra. Einhorn Frida édesapja,

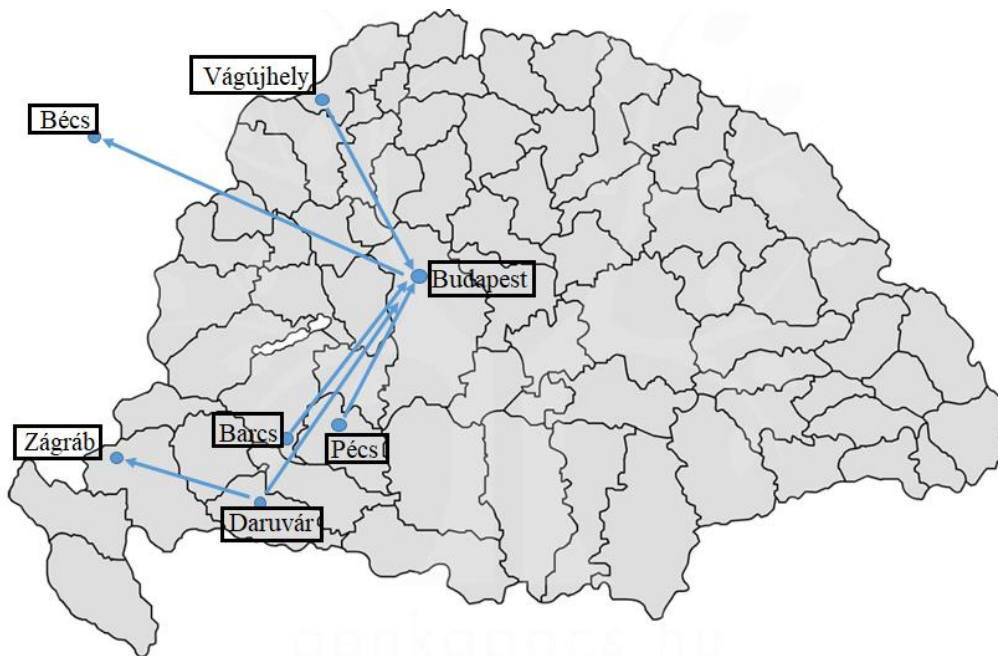
³⁴ Paksy 2001:64.

³⁵ Komoróczy 2013: 379-395.

³⁶ Ez első letelepült pécsi zsidókat követően eltörölték a tilalmat, így tömegesen követték a családot más izraelita vallásúak is. 1846-ban 44 lakossági joggal rendelkező zsidó család élt Pécsen. 1857-ben már 585 fő élt a városban, 1890-ben 3124 fő, a századfordulón pedig számuk már több mint négyezer fő volt. Paksy 2001: 66.

(Einhorn Herman Kismartonban született 1844 körül, és az Eszterházy család orvosaként tartották számon.³⁷)

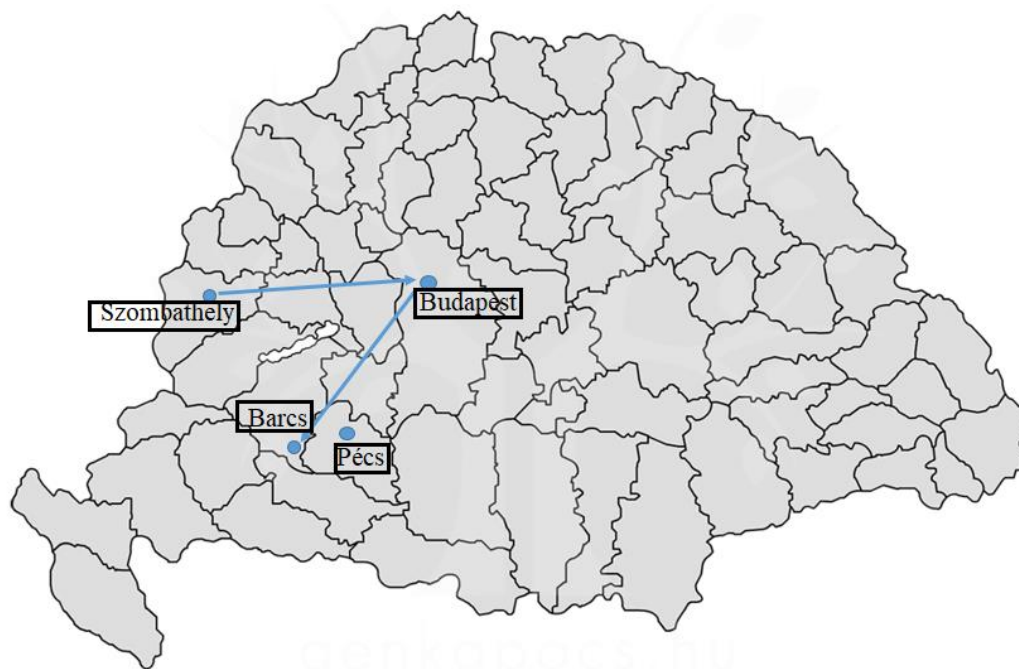
3. térkép: *A Kremsier család III. generációjának vándorlása*

A harmadik generáció migrációját ábrázoló térkép a korábbi időszakhoz viszonyítva nagyobb mozgást ábrázol a családtagok körében. A magyarországi zsidóság körében 1880 után kétirányú folyamat zajlott le. Egyfelől a családok többgenerációs helyben élése általánossá vált, másfelől a megyén belül a gazdasági központok, illetve az ország legfőbb gazdasági és kulturális központjának számító Budapest felé történő migráció egyaránt jellemezte a zsidó társadalmat. A migrációs ábra alapján a családot is e két jelenség jellemezte. A Kremzir család tagjai közül többen a birtokviszonyok miatt Barcson maradtak, hiszen gazdasági tevékenységük oda kötötte őket: Kremzir János Pál Barcson volt földbirtokos. Ugyanakkor a csepregi Schapringerek Bécsben történő letelepedése e generáció időszakában vette kezdetét. Budapest felé történő vándorlás is felerősödik a család körében. A lakóhely elhagyásának további (és elsődleges oka) a házasságkötés: így Breslauer Emma Daruvárról a budapesti Berger Ignáccal kötött házasságot.

4. térkép: *A Kremsier család IV. generációjának vándorlása*

³⁷ Herman kétszer házasodott meg, első felesége Spitzer Teréz volt, aki nagyon korán, 1877-ben hunyt el, mindössze 26 évesen. Két gyermekük született, Rosa és egy fiú, aki valószínűleg korán meghalhatott. Később, elvette Teréz első unokahúgát, Spitzer Sárát, akitől hat gyermeke született. Frida, a család második gyermekeként látta meg a napvilágot. Czeizel 2002: 140.

A IV. generáció esetében a család helyben maradása és migrációja is megfigyelhető. Ugyan Budapest továbbra is népszerű letelepedési hely a családtagok körében, azonban ellenkező előjelű folyamat is lezajlik körükben. Barcsra a Kremzir család „származási” helyének tekintett településre is megtörténik a visszatelepülés.

A család ágai Magyarország nyugati részében éltek a 19. század elejétől. A vándorlási irányvonalat nyomon követve generációról generációra, szembetűnő, hogy az első generációt megelőzően – akiknek az adatai ma még ismeretlenek – meglátták az ország részében rejlő gazdasági lehetőségeket. Hiszen ezek a területek a török ellenes harcok elhúzódása miatt a 18. század 30-es éveitől nyíltak meg a betelepedők előtt. A pécsi püspök, valamint Pécs szabad királyi városi ellenkezése a zsidóság számára ekkor sem tette lehetővé a megtelepedést. A földesúri támogatás az, amely a községekben és a mezővárosokban lehetőséget teremtett az állandó lakhatásra. A 19. század folyamán a zsidóság számára biztosított letelepedési jog, gazdasági lehetőség kiteljesedése és az oktatási keretek kiszélesedése (normáliskolák látogatása) hatást gyakorolt a foglalkozási struktúrára. A család férfi tagjai (ügyvéd, vállalkozó) közül a magánszektorban elhelyezkedők a kor gazdasági központja felé vándoroltak. A földbirtokosok helyben maradtak. A vándorlók számát növelik a család női tagjai, akik a házasságkötéskor követik férjeiket azok lakóhelyére. (A családban ez utóbbinak a migrációs hatása a legszembetűnőbb.)

V. Gazdasági kitekintés

V.a. Foglalkozási megoszlás

A magyarországi zsidóság gazdasági lehetőségei folyamatosan változtak az újkor folyamán. A megtelepedés kezdeti időszakában, a 17. század 50-es éveitől egy szétzilált gazdasági helyzetű országban a középkori jogkorlátozások a zsidóság foglalkozási megoszlásának lehetőségeit is behatárolták. Bár gyakori, hogy a zsidóságra kereskedőként hivatkoznak, azonban a korabeli források, összeírások alapján a foglalkozási megoszlásuk sokkal árnyaltabb. Maga a kereskedő kategória sem homogén: voltak házalók, középkereskedők, nagykereskedők a körükben. A kereskedői kategória mellett bérlők és iparosok is lehettek.³⁸ Az újkor kezdetén a földesúri támogatás és védelem teremtett lehetőséget a foglalkozási megoszlás árnyalására.³⁹ II. József a haza hasznos polgáraivá kívánta nevelni a zsidóságot és a kereskedői pálya felől más szakmák felé irányítani.⁴⁰ 1806-ban már a zsidóság saját kérvényében is visszaköszön, hogy a foglalkozási megoszlásuk sokszínűbb. 1840 után a zsidóság számára a földbérlet lehetővé vált.⁴¹ Az 1860-as évektől a zsidóság foglalkozásszerkezeti átalakulása nagymértékben köthető addigi gazdasági eredményeikhez, illetve az oktatási rendszer változásaihoz körükben, (a hagyományos zsidó) intézmények mellett a normáliskolákban, gimnáziumokban egyre többen tanulnak, és egyetemekre is eljutnak.

Vizsgálatunk fő kérdése mennyiben követhető nyomon ez a változás a család adatai alapján.

5. táblázat: *A család foglalkozási megoszlása generációkra lebontva*

Foglalkozás	I. gen.	II. gen.	III. gen.	IV. gen.
Kereskedő	2	1		
Iparos	1	2		
Árendátor	1			
Tulajdonos/ Cégvezető	1	3	2	1
Tanár			1	1
Orvos	2	1	3	
Mezőgazdaság			1	
Ügyvéd		1	2	
Birtokos	1	1	1	
Botanikus			1	
Bankár	1	2	1	
Katona			1	
Fotográfus			1	3

³⁸ Katus 1992: 40-53.

³⁹ Komoróczy 2013: 334-341.

⁴⁰ Komoróczy 2013: 379-395.

⁴¹ Komoróczy 2013: 554-555.

Vegyésmérnök				1
Fizikus			2	

Az 5. táblázat adatai a családtagok körében viszonylag színesebb foglalkozási megoszlást mutatnak. Hangsúlyozni szükséges, hogy a család a 19. század második felében kezdi meg aktív gazdasági tevékenységet, ez pedig egybeesett a zsidóság jogi lehetőségeinek a változásával. A kereskedői kategória egyetlen esetben sem meghatározó arányú egy-egy generáción belül. Az első generáció körében főként a hagyományos szakmák: kereskedő, iparos, árendátor (bérlő) és orvos mellett birtokos, bankár és cégtulajdonos kategória is megjelenik. Már az I. generáció tagjai körében lezajlik az a folyamat, amelynek során a gazdasági sikeresség új foglalkozási ágak felé mozdítja a családtagokat. Kremzir Károly maga batyus, házaló zsidóként kezdte el a kenyérkeresetet. Barcsra is e foglalkozást úzve érkezett. Ezt követően szarvasmarha tenyésztésbe fogott. Barcs adottsága kedvezett az állattenyésztésnek, dús legelővel rendelkezett. A szarvasmarha évszázad óta fontos haszonállat volt. Tenyésztésében főként a Habsburg család Moson és Baranya megyei uradalmi jeleskedtek.⁴² Kremzir Károly az 1850-es évekre annyira meggazdagodott, hogy a Széchenyi család belcsapusztai birtokát bérelte ki, majd 1866-ban sikerült megvásárolnia azt.⁴³ Ezt követően Kremzir Károly figyelme a gyártás felé fordult. Magyarországon a céhek egészen az 1840-es évek közepéig virágoztak, sőt 1870-ig fennmaradtak.⁴⁴ Magyarországon 1872-ben megalkotott gyártási törvény megszüntette a céheket és új lehetőséget teremtett az ipari fejlődésre.⁴⁵ Talán ennek is köszönhető, hogy Kremzir Károly a birtokán 1873-75 körül kezdett el építtetni egy szeszgyárat, ami 1878-ra épült fel. Az üzem fia, Mór időszakában bővítésre került, és magában foglalt finomítót, tehenészetet, marhahizlalót, valamint rum- és likörgyárat. A birtokállomány körülbelül 720 holdnyi területet ölelt fel, ahol burgonyát és más növényeket termesztettek. Az üzlet olyannyira jövedelmezővé vált a Kremzir családnak, hogy 1893-ban Kremzir Mór, Károly egyik fia, Somogy megye egyenes adójának egytizedét fizette be, továbbá a szeszgyár felelt az ország tiszta szesztermelésének 5%-ért.⁴⁶ A cég megszűnését a Budapesti Közlöny 1928-ban hirdette ki.⁴⁷ Kremzir Károly életútja bemutatta, hogy a felemelkedés akár egyetlen ember élete során bekövetkezhetett. Kereskedőből lett birtokos, illetve gyártulajdonos. A birtokot mintegy három

⁴² Fónagy 1998: 50.

⁴³ Kaposi 2019: 11.

⁴⁴ Gál E. 1984: 328.

⁴⁵ Mérei 1951.

⁴⁶ Rózsa Márton által közétett forrás, közösségi platformon, Régi Barcs oldal.

⁴⁷ Budapesti Közlöny, 1928. január 28

generáción keresztül sikerült megtartani. A családfő gazdasági tehetségén kívül a korszakban bekövetkező a zsidóság számára kedvező jogi lehetőségek mellett a magyarországi gazdasági életben történő átalakulás is elősegítette sikereit.

A családtagok körében szinte minden nemzedékben megtalálhatók a bankárok. A 19. századi fejlődés alapvető és nélkülözhetetlen eleme a tőke. Tőke kellett különböző gyárak és vállalkozások beindításához, a mezőgazdaság fejlesztéséhez, építkezésekhez vagy különböző fejlesztésekhez. A családtagok körében a tőke folyamatos emelkedése növelte a társadalmi presztízst is.⁴⁸ A 19. század közepére már kialakult egy réteg, ami a pénz befektetésével foglalkozott, de nem csak zsidó vallású emberek pénzét fektették be, hanem más vallású üzletemberek is felkeresték őket.⁴⁹ Kialakult egy újabb gazdasági forma a hitelezés, mely elősegítette a banki intézmények megnyitását.

A pécsi csepregi Schapringer és a Kremzir család Kremzir Berta és csepregi Schapringer Mór házasságával egyesült, az 1870-es években. Schapringer Joachim kezdetben termény- és sertésszár kereskedéssel foglalkozott. 1862-ben Grün Zsigmonddal társult, és megnyitották az első pécsi váltóüzletet,⁵⁰ létrehozva a pécsi magánbankárok első generációját.⁵¹ 1869-re önállósult egykori társától, és fiait, Mórt és Ignácot is alkalmazta a vállalatnál. Pénzügyi sikereinek hatása következtében kiemelkedő szerepet játszott a gazdasági és társadalmi életben. Alelnöke volt az 1881-ben megalapított Pécsi Kereskedelmi és Iparkamarának egészen 1890-ig. Szorgalmazta az Osztrák-Magyar Bank pécsi fiókjának létrehozását, és támogatta a Pécs-Barcs és Pécs-Budapest vasút ügyét. Banki üzletei kiterjedtek az Adria Biztosító területi képviselőjére is.⁵² Üzleti sikerei eredményeként nemesi rangot kapott Ferenc Józseftől, elnyerve a csepregi előnevet 1886-ban.⁵³

A család Kremzir ága is szerepet vállalt a hitelezési ügyekben. 1901. februárjában, Barcsen létrehozták a Magyar- Szlavón Kerületi Hitel Szövetkezetet, melynek fő célja az volt, hogy 20 filléres heti befizetéssel próbálták tőkét gyűjteni. Ennek a szövetkezetnek volt a tagja Kremzir Mór is, aki az igazgatóságban is helyet kapott.⁵⁴

Mindkét családi ág a pénzügyi terén nem csak helyi viszonylatban vállalt aktív részvételt, tevékenységi körük országos kiterjedtségű lett, illetve a határon túlra is kiterjedt.

⁴⁸ Katz 2005:77.

⁴⁹ Katz 2005: 79.

⁵⁰ Pécsi Lexikon, II. kötet, 191-192.

⁵¹ <https://pecsizsidóság.wordpress.com/2011/08/07/schapringer-joachim/> (letöltve 2024. 03. 02.)

⁵² <https://pecsizsidóság.wordpress.com/2011/08/07/schapringer-joachim/> (letöltve 2024. 03. 02.)

⁵³ Kempelen 1910: 118.

⁵⁴ *Központi Értesítő*, 1901, 366.

A foglalkozási ágak színességét mutatja, hogy orvos, ügyvéd, vegyész-mérnök, fizikus, botanikus egyaránt megtalálható, amelyek döntően egyetemi végzettséget igényeltek. Amíg az orvos foglalkozás már a 19. századot megelőzően is népszerűnek számított a zsidóság körében, addig az utóbbi foglalkozások a 19. század folyamán az oktatási keretek átalakulásával váltak meghatározóvá. A fotográfus szakmát nem csak férfiak gyakorolták. Fodor-Mittag Etel és Reismann Mariann neve is megemlíthető. Mind ketten külföldön is folytattak tanulmányokat, amelyek szakmájuk elsajátítását segítette elő.⁵⁵

V.b. A hozomány gazdasági értéke

A család gazdasági felemelkedése gyorsan, egyetlen nemzedék időszaka alatt következett be. A zsidó társadalmon belül a státuszuk folyamatosan emelkedett, ezt a házasságokkal is igyekeztek biztosítani. Így Kremzir Mór Einhorn Fridát vette feleségül, kinek az édesapja, Kismartonban az Eszterházyak elismert orvosa volt.

A dualizmus korában radikális változások történtek a nők társadalmi státuszában, és jogi helyzetében. A legjelentősebb változások közé tartozott a hagyományos családi modell átalakulása, ami érezhetően befolyásolta a nők szerepét a családban, és a házasság intézményének működését. Az 1894. évi házassági jogi XXXI. törvény⁵⁶ elismerte a polgári házasságot. Az új házassági törvény személyi és vagyoni jogokban is módosította a nők helyzetét. A házasság legfontosabb személyes vonatkozásának tekinthető, hogy egy életközösség jött létre, ahol a férj továbbra is a család vezetője volt, ami meghatározta a nő társadalmi helyzetét is. A nő már nem volt köteles követni a férjét, ha annak szüleivel vagy rokonaival kellett volna együtt élniük.⁵⁷

Azonban a zsidó házasságkötések esetében a hagyományos zsidó társadalmi modell továbbélése követhető nyomon a család életében. Ennek egyik bizonyítéka a *ketuba*, amely a házasság előtti szerződés. A hozománynak nagy szerepe van a házasságkötéseknél. Kremzir Mór első házasságát Weisz Margittal kötötte, 1892-ben, a hozomány 100 000 forint volt.⁵⁸ Kremzir Erzsébet 1925-ben kötött házasságot Schlésinger Jánossal. A házassági szerződésben nem említene konkrét összeget, azonban kiemelik, hogy az ara rangjának megfelelően viheti ingóságait a házasságba. A dokumentumban említik, hogy a hozomány összegét a felek még

⁵⁵ Mittag-Fodor Etel a bécsi Képző-és Kutatóintézetben kezdte reklámművészként, majd onnan a Bauhausba jelentkezett. Reismann Marian Staatliche Fachakademie für Fotodesign München-ben kezdte tanulmányait.

⁵⁶ „90. § A nem vétkes nőt a vétkesnek nyilvánított férj vagyoni helyzetének és társadalmi állásának megfelelően eltartani köteles, a mennyiben ily tartásra a nőnek jövedelme elegendő. A tartás készpénzben előre és rendszerint havi részletekben fizetendő. A tartást a nő kívánságára a férj biztosítani köteles.” <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89400031.TV> (letöltve 2024. 03. 15.)

⁵⁷ Nagy-Borsy 2010: 249.

⁵⁸ HU_BFL_VII_184_1893_0768_I_0201474

nem döntötték el.⁵⁹ A hozományra, amit általában mindkét család biztosított a házasulandó feleknek, azért volt szükség, mert a házasság megkötésekor a fiatal pár az egyikük szülőjénél töltött egy vagy akár két évet. Mikor lejárt ez az időszak, és lehetővé vált az önállósodás, ekkor vált felhasználhatóvá a hozomány.⁶⁰ A szerződésben foglalt összeggel a nő szabadon rendelkezhetett. Általában a nő a férjét vagy rokonait hatalmazta fel vagyona kezelésére. A közönséges vagyont a férj kezelte, a nő nevében ő kötötte az ügyleteket, és a hozománynak, ami a nő tulajdona és birtokosa volt, a férj volt a haszonélvezője. A feleség hozománya sokszor a férj vállalkozását is segítette. Schapringer Mór esetében is így történt. Üzleti vagyonát Kremzir Berta 20 000 forintos hozománya növelte.⁶¹ A házassági szerződésben foglalt összeget váláskor a volt feleség visszanyerte. A családon belül válásra azonban nem került sor.

V.c. Vagyoni helyzet – adományok

A közösség részére az előjáróik, vagyonosabb tagjaik részére elvárásként fogalmazódott meg a támogatások felajánlása, jótékonykodás. A Kremzir és a Schapringer család részéről történő jótétemények túlmutattak a közösség általi elvárásokon. Barcsan a Kremzir család kezdeményezte a zsinagóga építését. Az imaház helyiségét Kremzir Károlytól bérelte a közösség, a Novák-házat Kremzir Mór a hitközségnek ajándékozta 1892-ben.⁶² A szeszgyárhoz tartozó üzem felvirágzása megalapozta a család gazdasági felemelkedését. Kremzir Mór feladatának tekintette a kultúra, illetve a jótékonykodó szervezetek támogatását. 1909-ben a barcsi színház létrejöttének pénzügyi megalapozását is elősegítette. A rászorulókat is támogatta. A kor szellemének megfelelően ez nem szorítkozhatott a zsidó felekezet tagjaira, az adománya vallásra való tekintet nélkül került szétosztásra.⁶³

Pécs városában Schapringer Joachim több zsidó társával vásárolta meg a Hertelendy házat és annak környékét 1865-ben (mintegy 14 050 forintért).⁶⁴ Ezt felajánlották a hitközségnek egy új zsinagóga építésére. A korabeli jegyzőkönyv számol be erről, valamint arról, hogy mennyi összeget kell az ülőhelyekért fizetni.

A férfiak mellett a család női tagjai is kivették a részüket a jótéteményekből: a Pécsi Izraelita Hitközség 1894. évi híradásában olvashatók a következő sorok: *“Jánosi Engel Lenke úrhölgy és társnői egy díszes és ritka műbeccsel bíró imaasztalterítőt*

⁵⁹ HU_BFL_VII_187_1925_0067_I_0541756

⁶⁰ Katz 2005: 209.

⁶¹ Nagy- Borsy 2010: 250.

⁶² <https://barcsibarangolo.hu/tortenelmi-nevezetessegek/zsinagoga/> (letöltve 2024. 03. 09.)

⁶³ Rózsa Mártonnal készült interjú: <https://ng.24.hu/kultura/2022/02/13/a-kastelyban-a-kor-legmodernebb-technikai-eszkozei-mukodtek/> (letöltve 2024. 03. 09.)

⁶⁴ <https://pecsizidosag.wordpress.com/2012/03/16/jegyzokonyv-a-zsinagogaepitesrol/> (letöltve 2024. 03. 09.)

ajándékoztak a hitközségnek, s azt adományi levél kíséretében annak gondozásába és oltalmába ajánlották.”⁶⁵ A támogatók között szerepel csepregi Schapringer Berta és csepregi Schapringer Hedvig neve is. Mindketten a pécsi zsidóság gazdasági elitjéhez tartoztak.

Az adományok gyűjtése szomorú eseményhez is kapcsolódhatott: Csepregi Schapringer Mór 1892-ben hunyt el, családja az elhunyt számára megváltott koszorúk összegét jótékony célra fordította, (ez 111 forint összeget tett ki).⁶⁶

A közös terhek vállalása nem szorítkozott a zsidó közösségre. A háborús időszakban a hadikölcsönök jegyzésében a család jómódú tagjai is részt vállaltak: 1915-ben a Pesti Napló vasárnapi számában az egyik cikk a második hadikölcsönről szólt. A pécsi fióknál az olasz háborúra pótlékként Kremzir Mór is adományozott 15 000 koronát.⁶⁷

VI. Kulturális kitekintés

VI.a. Névhasználat

Az újkori magyarországi zsidóság esetében a származási helyeik döntően befolyásolták a névhasználati gyakorlatukat. A zsidóság származási helyeinek Morvaország, Bohémia, Ausztria és Lengyelország (később Galícia) tekinthető. A 17-18. században a „nyugati irányból” érkezők esetében személynév illetve kettős személynév használata, míg a „keletebbi irányból” érkezők esetében a második név szlávósított (-ics, -vics végződésű) formája vált használatossá.⁶⁸ 1787-ben II. József a bürokratizálódó államában a zsidó alattvalók számára előírta a kötelező német vezetéknév és személynév viselését.⁶⁹ A 19. században azonban a név típusa az állam felé kinyilvánított lojalitás is eszközévé válhatott.⁷⁰ A 20. században változás következett be. A zsidó állampolgárok a vezetéknév változtatási kérelmét a magyar társadalom részéről elutasítással és gyanakvással fogadta.⁷¹

VI.b. A Kremsier család családnevei

A Kremzir család vezetékeveinek vizsgálat során kérdésként merülhet fel vajon mennyiben befolyásolta a családnév választását az uralkodói rendelet, illetve gyakorolt-e azokra valamilyen hatást a 19. századi magyar társadalmi elvárás?

⁶⁵ https://pecsi-notortenet.blog.hu/2015/11/17/a_pecsi_izraelita_jotekony_noegylet (letöltve 2024. 03. 09.)

⁶⁶ „Néhai cs. Schapringer Mórnak szánt koszorúikat megváltották: Pécsi izr. hitközség 20 frttal, Justus Lipót 10 frttal, Dr. Loevy Lipót 6 frttal, Spitzer Ignázt 5 frttal, Lövy Zsigmond Daruvár 10 frttal, Kremsir Mór 30 frttal, Kremsir Miksa 30 frttal. A befolyt 111 frt jótékony czélokra fordítottatott.” *Pécsi Figyelő*, 1892. június 4, 4.

⁶⁷ *Pesti Napló*, 1915. június 6, 20.

⁶⁸ Schwartz 1926.; Scheiberné 1981.

⁶⁹ Komoróczy 2013: 399-405.

⁷⁰ Kozma – Karády 2002.

⁷¹ Kozma 1997: 383-452.

A család névállományának vizsgálata az egyes számú mellékletben bemutatja, hogy a család körében főként a német eredetű vezetékevek voltak jelen. Mindez köthető a családok származási helyeihez, egyben utalhat a családon belüli nyelvhasználatra is. A német eredetű családnevek: Kremsier, Einhorn, Rosenberg, Spitzer, Schapringner. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a családba beházasodott Einhorn ág, amely vélhetően már a 18. században II. József névadó rendelete előtt Magyarországon élt, nem szerepel az 1735. évi összeírásban ezen a néven. A családok esetében az uralkodói rendelet hatása annyiban érvényesülhetett, hogy állandó családnevet viseltek. A név típusát származási helyeik befolyásolhatták: a Kremsier család esete egyértelműen utal az egykori származási helyre, a csehországi város német elnevezésére. A Kremsier családtagok nem változtatták meg a nevüket, a legtöbb dokumentumban, ebben a formában maradt fenn. Bár a 19. század folyamán Károly birtokot szerzett, és a reformtörekvéseket támogatta, mégsem érezte szükségét annak, hogy a nevét magyarosítsa. Ennek ellenére a vezetéknév mégis több változatban szerepel. Szó sincs azonban tudatos magyarosításról vagy névváltoztatásról. A névváltozatok indoklása abból fakad, hogy a helybeli hivatalnokok különböző formában írták le a neveket. A „magyarosított” forma, a Kremzir név elsőként a 20. században bukkan fel, Kremzir Mór lányának, Erzsébetnek a születésekor olvasható az anyakönyvben.⁷² Mór másik lányának, Klárának a halotti anyakönyvi kivonatában hasonlóan a Kremzir név került feltüntetésre, azonban férje halotti anyakönyvi kivonatában (mint házastárs) már Kremsierként jegyezték be.⁷³ Ugyancsak hivatalnoki elírás sajátosságait tükrözheti Kremzir Josefa esete. Férje halotti anyakönyvi kivonatában 1918-ban Kremcsir név került rögzítésre. Rezső fiának halotti anyakönyvében pedig (1944. október 20.) Kremzicsként szerepel a neve.⁷⁴ Más esetben a név félreértéseként új név kerül bejegyzésre: Breslauer Zsófia 1906-os születési kivonatában Bresslmaier Zsófia név szerepel.⁷⁵ Fiának, Berger Endrének a halotti kivonatában azonban az anya neve Breslaüer Zsófia.⁷⁶ Ugyancsak származási helynévre utal a családban a Spitzer név. A név eredete nem egyértelmű. Az első elmélet szerint a név a város nevéből eredeztethető, ami Melktől nem messze a Duna partján

⁷² Barcs, születési anyakönyvi kivonat, 1903, 136. kép. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9PTH-94K8?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6JBQ-Y23C&action=view> (letöltve 2024. 03. 29.)

⁷³ Barcs, halotti anyakönyvi kivonat, 1946, 296. kép. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GPB9-XHT?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6VBH-JKMX&action=view> (letöltve 2024. 03. 29.)

⁷⁴ Szombathely, halotti anyakönyvi kivonatok, 1931, 61. kép. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GRKY-92LR?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6JYB-5S7K&action=view> (letöltve 2024. 03. 28.)

⁷⁵ Budapest, anyakönyvi kivonat, 1906, 48. kép.

⁷⁶ Barcs, halotti anyakönyvi kivonat, 1934-1951, 296. kép.

fekszik. Kessler elmélete szerint azonban a Szepesség német elnevezésére is utalhat.⁷⁷ A család Spitzer ága Kismartonban élt, ezért feltehetően az első értelmezés tűnhet helytállóbbnak. A család névanyagában a természeti ihletettséű nevek: Rosenberg, a színekre utaló nevek: Weisz is megtalálhatók.

A család körében névváltoztatás egyetlen esetben fordult elő: Reismann Mariannal házasságot kötő Vajda Ernő kiskorúként, 16 évesen, 1905-ben változtatta meg a nevét Vajdára.⁷⁸ A család névanyagában magyar nevek a két utolsó generáció időszakában tűnnek fel (Petényi, Lantos, Fodor). Ők a családba házasodtak vagy a beházasodottak utódaiként viselték a magyar családnevet.

Felmerülhet a kérdés, miért nem változtattak nevet a család fő ágai? Részben magyarázható ez azzal a ténnyel, hogy a zsidóságon belül egészen 1918-ig a német családnév meghatározó maradt.⁷⁹ Másfelől a család meggazdagodása és birtokszerzésének időszaka egybeesett a zsidóság jogi helyzetének megerősödésével (1840-ben a városba való szabad beköltözés joga, 1846 türelmi taxa eltörlése, 1867 emancipációs jog⁸⁰) és esetükben ez nem jelentett ösztönző erőt a névmagyarosításra. Ezt a képet némileg árnyalhatja, hogy a Schapringer család, amely nemesi rangot nyert 1886-ban a neve elé előtagként felvette a csepregi nevet. Ezzel gyakorlatilag magyarosított a német nevén. A család foglalkozási megoszlása sem tette szükségessé a névmagyarosítást. Az I. világháborút követően a névváltoztatást a magyar társadalom részéről a gúny és elutasítás fogadta.⁸¹ A család német neveinek megváltoztatása akadályokba ütközött volna.

VI.c. Személynevek

A család körében a személynevek típusai igen színes képet mutatnak az egyes generációk körében:

6. táblázat: *A személynévállomány típusa a férfi családtagok körében*

Férfiak	I. gen.	II. gen.	III. gen.	IV. gen.	V. gen.
Héber	3	4	3	2	1
Német	6	6	12	5	0
Latin	1	5	7	2	3
Magyar	0	1	4	0	0

⁷⁷ Scheiberné 1981: 107.

⁷⁸ MNL Névváltoztatási kimutatások 1905. év 43. oldal 2. karton.

⁷⁹ Kozma – Karády 2002.

⁸⁰ Komoróczy 2013: 554-555.; 728-749.

⁸¹ Kozma – Karády 2002.

Görög	1	0	3	4	2
Szláv	0	0	1	0	1
Török	0	1	2	2	0
Orosz	0	0	0	0	0
Ismeretlen eredetű	0	0	1	0	0

7. táblázat: *A személynévállomány típusa a női családtagok körében*

Nők	I. gen.	II. gen.	III. gen.	IV. gen.	V. gen.
Héber	3	4	7	2	2
Német	2	7	6	2	0
Latin	2	4	3	1	3
Magyar	0	0	0	0	0
Görög	1	2	4	4	0
Szláv	0	0	0	0	0
Török	0	0	0	0	0
Orosz	0	0	1	0	0
Ismeretlen	0	0	0	0	0

A személynevek típusait tekintve a táblázatok alapján mind a két nem esetében a német, héber, latin, görög eredetű utónevek használata a meghatározó az első generációk körében. Némileg meglepő, hogy az utolsó magyarországi generáció esetében a személynevek teljesen eltűntek a névanyagból. A német személynevek használata visszastral a család származási helyére, illetve az otthon beszélt nyelvre. A héber eredetű nevek hangsúlyos jelenléte mutatja, hogy a hagyományos zsidó társadalomban használatos nevek továbbélnek. Ezt elősegíti, hogy a zsidó családok körében élő hozzátartozó nevét nem adják az újszülöttnak, elhunyt nevét azonban megtisztelésül igen. A családon belül a férfiak körében a héber nevek esetében a Salamon, Abraham, Jakab, Joachim, Sámuel a népszerű. A névanyagból azonban az is világossá vált, hogy a 19. században a bibliai nevek mellett és egyre inkább az idegen eredetű nevek viselése válik meghatározóvá. A férfi a német, latin, magyar eredetű nevek közül azokat részesítik előnyben, amelyet a környező társadalom is szíves használ: Adolf, Mór, György, Imre, Mátyás. Nők esetében hasonlóan megfigyelhető az idegen eredetű nevek felé fordulás: Berta, Jolán, Julianna. Bár a nők látszólag nem viselnek magyar neveket, ez pontosításra szorul: az idegen eredetű nevek magyarosított alakját viselik: Erzsébet. A család körében meglepő módon a

férfiak hamarabb fordulnak a társadalomban használatos nevek viselése felé, mint a nők. Mind a két nem esetében megállapítható, hogy a magyar társadalomban divatosabbnak tekinthető nevek a család névanyagában is szerepelnek.

VI.d. A család tárgyi és szellemi öröksége

A Kremzir család tárgyi és szellemi örökséget egyaránt hátrahagyott az utókornak Magyarországon és külföldön egyaránt.

VI. d.1. Gazdasági örökség

A családtagok körében az emigráció igen ritkának számított. Az egyik kivándorló, Csepregi Schapringer Ignác 1913. december 12-én, Bombay-ban vette el French-Smith Berta Liliánát.⁸² Ezután Londonba költöztek, ahol Ignác a British Sugar Beet Review szerkesztője és tulajdonosa lett.⁸³ Ez a cég a mai napig működik. Ő 1940. március 4-én Londonban hunyt el. (Egy lánya született, Schapringer Joan Bertha Agatha.⁸⁴)

VI.d.2. Épített örökség

VI.d.2.a. Kremsier kastély

A kastély neoreneszánsz stílusban 1880 körül épült. 1944-ig a kastélyt a család lakta, ám a második világháború után az épületet a Határőrség vette birtokba. 1954-ben, miután a Határőrség Barcsra költözött, az épületet átvette a termelősövetkezet, és lakásokat alakítottak ki benne bérlők számára. Az évtizedek során az épület állapota leromlott, és 1978-ban felmerült az épület lebontása, azonban a kastély műemléki védettsége miatt a kérelmet elutasították. A Városi Tanácshoz került az épület, majd azt az 1980-as években magánszemélynek adták el, aki a felújítását fontolgatta, ám ez a terv sosem valósult meg. A műemléki védettségű kastély jelenleg magántulajdonban van. 1988-ban a Szabad Földben megjelent egy cikk, amelyben a kastély új tulajdonosával készült interjú olvasható. Egy budakalászi lakos vette meg⁸⁵ a már

⁸² Pécs, házassági anyakönyvi kivonat, 1914, 104. kép. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9PB4-42T?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6JB9-N8PG&action=view> (letöltve 2024. 03. 29.) A házasságkötés 1913-ban történt Bombay városában.

⁸³ Az újságról: <https://bbro.co.uk/publications/beet-review/> (letöltve 2024. 03. 29.) <https://www.britishsugar.co.uk/media/beet-review> (letöltve 2024. 03. 29.)

⁸⁴ <https://www.geni.com/people/Joan-Wadsworth/6000000017357099354?through=6000000080177030975> (letöltve 2024. 03. 29.)

⁸⁵ „Akkor most hogyan tovább, Erdődi Erzsébet? – Reménykedem. Hát a budapesti világkiállítás miatt erre a kastélyra is felfigyel valaki. Bár szent meggyőződése, hogy ezeket a leromlott kastélyokat, kúriákat csak nagyobb közösség ereje - eredményes üzem, gyár - tudná talpra állítani, még is azt kívánom, hogy ez az írás is segítsen megtalálni a megoldást. Hogy ne egerek patkányok, hanem emberek méltó szálláshelye legyen a volt Kremsier Mór-féle kastély.” *Szabad Föld*, 1988. december 30, 11.

akkor is életveszélyesnek nyilvánított kastélyt. Nyilatkozata szerint nem tudta, hogy az teljesen leromlott állapotban került meghirdetésre.⁸⁶ Az épület állapota ma már teljesen romos, a tetőszerkezet hiányzik, eltűntek a nyílászárók. A még álló falak, díszes boltívek és padlócsempe-maradványok mesélnek a kastély egykori pompájáról.⁸⁷

VI.d.2.b. Kremsier Miksa-ház

Barcstelepen található az ugyancsak eklektikus stílusban épült ház, melyet az 19. század nyolcvanas éveiben a belcsapusztai birtokos, Kremzir Mór apja, Károly építtetett. A helyi viszonylatban hatalmasnak számító épületet a Dráva partján, az árterületre építették. Az államosításig a család örököse használta az épületet, annak az állami tulajdonba kerülése után követően ide költözött a Járásbíróság és a Földhivatal. A rendszerváltás után mindkét intézmény elköltözött az épületből, ami így üresen maradt. Az elhanyagolt ingatlant végül a 2010-es években teljesen felújították, és a Türr István Képző- és Kutatóközpont működött benne.⁸⁸

VI.d.2.c. Zsinagóga

Az 1860-as évektől kezdve a Barcsban élő izraelita vallású lakosok ünnepeiket a szomszédos Viroviticán tartották, mivel helyben sem imaház, sem zsinagóga még nem állt rendelkezésükre. 1883-ban a Kremzir Károlytól bérelt épületben, amit Novák-háznak neveztek,⁸⁹ elemi iskolát és imatermet hozott létre a helyi izraelita lakosság. Később Kremzir Mór 1892-ben ajándékozta ezt az épületet a hitközségnek.

A közösség növekedésével mind az iskola, mind az imaterem szűknek bizonyult, ezért 1895-ben új iskolát, majd 1899-ben közel 40.000 forintból zsinagógát építettek. A zsinagóga a Ludwig Förster⁹⁰ által tervezett bécsi leopoldstadti imaház mintáját követte. A terveket Enderle és Freinwald építészek készítették.⁹¹ A barcsi zsinagóga a mór stílust követte. Látványában a budapesti Dohány utcai zsinagógára emlékeztető épületet emeltek. A zsinagóga régi épületéből nem maradt fenn semmi, mivel a zsidó közösség tagjai 1967-ben⁹² eladták. A helyi ÁFÉSZ vette meg, és OTTHON nevű áruházat alakított ki benne. Ennek megszűnte után az épület hasznosítására nem került sor.

⁸⁶ *Szabad Föld*, 1988. december 30., 11.

⁸⁷ <https://barcsibarangolo.hu/tortenelmi-nevezetessegek/kremzir-kastely/> (letöltve 2024. 03. 16.)

⁸⁸ <https://barcsibarangolo.hu/tortenelmi-nevezetessegek/kremzir-kastely/> (letöltve 2024. 03. 16.)

⁸⁹ Kéri Nagy 2004: 24.

⁹⁰ 1797-1863. Bécsi akadémia tanára, német építész.

⁹¹ <https://barcsibarangolo.hu/tortenelmi-nevezetessegek/kremzir-kastely/> (letöltve 2024. 03. 16.) Kéri Nagy 2004: 5.

⁹² <https://barcsibarangolo.hu/tortenelmi-nevezetessegek/kremzir-kastely/> (letöltve 2024. 03. 16.)

A zsinagóga épületén levő Mózes-táblákat a helyi izraelita temetőbe helyezték át.

VI.d.2.d. Síremlékek

A helyi izraelita temető (*bét hajim*) ma is létezik. A sírok között fellelhetők a családtagok sírjai. Itt van eltemetve Dr. Spitzer Hugó, Spitzer Lipót, Kremzir Károly, Kremzir Károlyné, Schleifer Johanna, Kremzir Mór. A síremlékeket kerítés határolja. Három díszes obelisztk emelkedik ki: Kremzir Károly, Kremzir Mór és Kremzir Károlyné sírjai. A fekete márvány obeliszkek magassága és kidolgozása is felhívja magára a figyelmet. Az alapzat kocka alakú, amelynek oldalaira a megemlékezés szövegét vésték. A kocka tetején gömbökre helyezték az obeliszek felső részét, csúcscsússzal ellátva.

Kremzir Károly és felesége, Johanna síremlékén a feliratok mind magyarul, mind héberül olvashatók. Kremzir Károly sírján a héber felirat mellett két magyar sírvers és magyar felirat is szerepel. A héber felirat árulkodik születési helyéről (Lad), héber nevéről (Jekutiel) emellett feltüntetésre került közösségének megbecsülése jeleként a *ha-rav ha-katzin ha-haver* cím (közösségi előljáró), illetve jócselekedeteinek a leírása. Mindez mind a közössége tagjai általi megbecsültséget, mind pedig az utókorra hagyott üzenetet is kifejezte. Magát a síremléket a növényi ornamentika mellett akrosztichonos felirat díszíti. Mind a héber, mind a magyar sírversek elejét összeolvasva az elhunyt nevét örökítették meg.⁹³ A héber feliratban a Jekutiel Kremzir, az első magyar sírversben a Kremzir családnév, míg a másodikban a Károly név olvasható össze. (Pontosabban a Károly „név”, mivel az ’y’ betűvel vélhetően nem tudtak sorkezdő szót találni). Mind a héber sírversben, mind a magyarban kihangsúlyozásra került az elhunyt vallás iránti elkötelezettsége: „jó zsidó volt” (magyarul), istenfélő (héberül). A magyar sírversben a közösségi szerepvállalásáról is szó esik: „lendített a közösség jövőjén” – a jótéteményei és a zsinagóga építése miatt a közösség érdekében elvégzett érdemei jogosították fel a héber feliratban a fentebb említett előljárói címre.

Feleségének, Johannának a síremléke ugyanolyan magasságú és ugyanolyan kivitelű. Ennek oka részben abban is kereshető, hogy később halálozott el, mint a férje. Utódai pedig a házastárs sírjának a mintáját követték. A sírfelirat héber és magyar nyelvű hasonlóképpen. Azonban mind a héber, mind a felirat sokkal rövidebb, mint a férjéé. A magyar felirat a gyermekek megemlékezését közvetíti, kiemelve hosszú életét (83 éves). Azonban a nevén, életkorán, férjezett és családi nevén kívül egyebet nem tartalmaz (nem olvasható sírvers). A héber felirat tartalmában a zsidó közösség körében évszázados hagyományokra visszavezethető elemeket

⁹³ Balogh – Bányai 2014: 143-159.

tartalmazza.⁹⁴ A 'fontos és szerény asszony' kifejezés, 'férje koronája és dicsősége fiainak' kifejezések megbecsültségéről árulkodnak. Emellett neve, születési ideje és halálának időpontja került a síron feltüntetésre. (Az 'itt nyugszik' kezdőformula és a 'legyen a lelke belekötve az élet kötésébe' záróformula mellett.)

A harmadik obeliszk Kremzir Mór sírja. Ő 1940-ben hunyt el. Sírjának formai kivitelezése teljes egyezést mutat Károly és Johanna sírjával. Azaz fekete márvány obeliszkből készült. Csak magyar feliratot tartalmaz a sírja. A felirat a nevét és életkorát említi. Illetve az is megtudható, hogy gyermekei emeltették az emlékművet.

Kremzir Mór és az 1937-ben elhunyt Spitzer Lipót síremlékén⁹⁵ a holokausztban elhunyt családtagjaik nevei is szerepelnek. Mór gyermekei: Pál, Ilona és Hanna. Spitzer Lipót síremlékén szerepel Dr. Spitzer Hugó, valamint a mártírhaltalt halt felesége, Kremzir Klári és gyermekei, Katalin és Péter neve.

A síremlékek példája bemutatja, hogy a 19. század elején, közepén született generáció követve a korábbi hagyományokat, fontosnak tartja héber felirattal is ellátni a síremléket (amit az utódok is maguktól értetődőnek tartottak). Ugyanakkor a magyar állam felé fordulás és lojalitás kifejezése, a magyar nyelv használata a temetőben is hangsúlyozásra került. A férfiak sírverseinek hosszúsága szintén e generáció körében elfogadottnak számít. Az újabb generáció, már szakít a korábban (19. században) modernnek tartott szokással, hogy kétnyelvű felirattal lássa el a sírt. A legújabbkorban a magyar nyelv vált meghatározóvá. Mindez azért is érdemel figyelmet, mivel a család körében a német nyelv használata általános a hétköznapiakon, ahogyan az megjelenik a házassági szerződésben.⁹⁶ Mindez a sírfeliratokon nem tükröződik.

VI.d.3. Szellemi örökségük – Tudományok és művészet

A család elismert leszármazottai közé tartozik: Wigner Jenő Nobel-díjas fizikus, Reismann Marian fotóművész, Mittag-Fodor Etel fotográfus, Vajda (Weisz) Ernő botanikus és fotóművész, és Paul Dirac matematikus, aki Wigner Margittal kötött házassága révén került be a családba.

⁹⁴ Balogh – Bányai 2020: 24–38.

⁹⁵ Ez a síremlék is fekete obeliszk formájú.

⁹⁶ HU_BFL_VII_184_1893_0768_I_0201474

<https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Kozjegyzoi/348351/?list=eyJxdWVyeSI6ICJLcmVtemlyIE1cdTAwZjNyZWmifQ> (letöltve 2024. 03. 29.)

Wigner Jenő 1963-ban nyerte el a fizikai Nobel-díjat, az „atommagok és elemi részecskék tovább fejlesztéséért különös tekintettel a szimmetriaelvek felfedezéséért és alkalmazásáért”.⁹⁷

Ő a kismartoni gyökerű Einhorn család tagjainak leszármazottja.⁹⁸

Reismann Marian édesapja Reismann Adolf⁹⁹ a Magyar Királyi Bábaképző Intézet alapító-igazgatója volt, míg édesanyja a csepregi Schapringer Matild.¹⁰⁰ Testvére szintén fotográfusnak tanult. Marian a második világháború alatt bujkált, munkáinak egy jelentős része elpusztult. Később pszichológiai alapokon nyugvó, gyermekfotózási technikákat népszerűsítő iskolát alapított. Legjelentősebb munkái közül többségük gyermekek fotózásával foglalkozott. 1938-ban dr. Pikler Emmával közösen publikálták a *Mit tud már a baba?* című könyvet, majd 1954-ben az *Anyák könyvét*. Több művészeti albuma is napvilágot látott.¹⁰¹ Magyarországon a gyűjteményes kiállítása 1972-ben a Nemzeti Galériában került megrendezésre, míg bátyjával közösen bemutatott kiállítása 1988-ban a Munkásmozgalmi Múzeumban volt látható. Férje, Vajda Ernő alapító tagja volt a Magyar Fotóművészek Szövetségének.¹⁰² Több kiállítása is volt.¹⁰³

Mittag-Fodor Etel¹⁰⁴ szintén fotográfus volt. 1928 után jelentkezett Berlinbe, a Bauhausba. 1929-től Walter Peterhans berlini fotóshoz¹⁰⁵ csatlakozott. Peterhanssal való személyes és politikai nézetkülönbségei miatt 1930 áprilisában elhagyta a Bauhaust. A nemzetszocializmus¹⁰⁶ gyors terjedése miatt nem maradhatott az országban, így egy ideig Pécsett élt. Férjével az 1936-os Berlinben rendezett olimpiára is elutaztak, majd 1938-ban mind

⁹⁷ <https://www.nobelprize.org/prizes/physics/1963/summary/> (letöltve 2024. 03. 16.)

⁹⁸ Édesapja, Wigner Antal Einhorn Erzsébetet vette feleségül. Kismarton, házassági anyakönyvi kivonat, 1900. 73. kép. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GTHC-7H4?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6JY5-56BC&action=view> (letöltve 2024. 03. 29.)

⁹⁹ dr. Reismann Adolf napjainkban is köztisztletnek örvendő személy Szombathelyen. 2021-ben egy utcát kereszteltek át az ő nevére.

https://www.nyugat.hu/cikk/on_tudja_ki_volt_galamb_jozsef_es_dr_reismann_ket (letöltve 2024. 03. 29.)

¹⁰⁰ Szombathely, születési anyakönyvi kivonat, 1911. 393. kép.

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9R23-99QX?i=392> (letöltve 2024. 03. 29.)

¹⁰¹ 1986, Gödöllői Művelődési Központ: 1934-1984 50 év fényképei V. Reismann Marian; Képzőművészeti Kiadó: Vallomás. Híresebb munkái közé tartoznak: [Péter Gábor, az ÁVH főnök új egyenruhájában \(1946\)](#), Lukács György az 1947. május elsejei felvonuláson (1947), Fekete autó (1949), Szálasi Ferenc a Lánchíd romjainál (1946).

¹⁰² <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb12777640p> (letöltve 2024. 03. 16.)

¹⁰³ Virágok, fák, tájak (Budapest, 1964), Öreg fák (Budapest, 1969), Sziklákon, kövek között (Budapest, 1976), Változatok öt témára (Budapest, 1960), Fák, ligetek, erdők (Budapest, 1962), Visionen eines Botanikers (Drezda, 1971), Sziklákon, kövek között (Budapest, 1977)

¹⁰⁴ Kiállítások: 2014: A Fényképezészet Európai Hónapjára Berlin , Bauhaus Archivum Berlin, 2021: Mittag-Fodor Etel – Nem szokatlan élet az időnek és a helynek , Kölni Médiaművészeti Akadémia. Néhány híresebb fényképe: Ernst Mittag (alvó ember) portréja (1930), Fotótanulmány revolverrel és cukordarabokkal (1928).

¹⁰⁵ 1897-1960 között élt, a Bauhaus fotómestere.

¹⁰⁶ Ormos, 1987.

a ketten emigráltak Dél-Afrikába.¹⁰⁷ Halála után jelent meg egy könyv a hangfelvételeiből, valamint azokból a levelekből és visszaemlékezésekből, melyeket az unokáinak írt.¹⁰⁸

VII. Összegzés és tanulságok

A Kremzir család története az 1950-es években zárult le Magyarországon. A család felemelkedésének, gazdasági sikereinek és társadalmi megbecsültségének a zsidótörvények bevezetése vetett véget.¹⁰⁹ A család egyes ágai a vészkorszak áldozataivá váltak. Néhányan visszatértek Magyarországra, azonban 1950-es években ők is az emigráció mellett döntöttek.¹¹⁰

A családfa adatbázisának összeállítása rámutat a genealógiai adatokra támaszkodó kutatások lehetőségeire és egyben nehézségeire. A családfa összeállítása elsődleges levéltári forrásokra épül, illetve olyan feldolgozásokra, amelyek a korszakot, avagy a család történetét érintik. Egy-egy családfa felépítése soha nem lehet teljes, hiszen az anyakönyvezés hiányosságai, eltűnt iratok nem teszik ezt lehetővé. Bármikor újabb adatok láthatnak napvilágot, tárulhatnak fel, ami kiegészítheti az eddigi információkat. Egy-egy családfa felépítése soha sem egyetlen család adatait tartalmazza, és ez a zsidó családok viszonyrendszerének a feltárásához is segítséget szolgáltat.

A Kremzir család történetének vizsgálatakor jelen dolgozatunkban három fő területen belül részterületek bemutatására és elemzésére összpontosítottunk. A feltárt adatok azonban azt igazolták, hogy a család története további kutatások és elemzések alapjául is szolgálhat: néhány területet kiemelve: oktatás, nők helyzete.

¹⁰⁷ https://www.khm.de/glasmoog_programmarchiv/news.5198.etel-mittag-fodor-not-an-unusual-life-for-the-time-and-the-place/ (letöltve 2024. 03. 29.)

¹⁰⁸ Fodor-Mittag Etel 2014.

¹⁰⁹ Komoróczy 2013: 979-980.; 1007-1020.; 1081-1087.; 1094-1095

¹¹⁰ Az özvegy Kremzir Mórné, született Einhorn Frida, Ausztráliába, Sydney városába emigrált. Néhány forrás szerint Kremzir Erzsébet leszármazottai Olaszországban élnek, de erre pontos adatok nincsenek.

Bibliográfia

Kiadatlan források:

Budapesti Fővárosi Levéltár

VII.184. - Budapest Főváros Levéltára. A jogszolgáltatás területi szervei.

VII.187. - Budapest Főváros Levéltára. A jogszolgáltatás területi szervei.

Magyar Nemzeti Levéltár

Névváltoztatási kimutatások.

Barcsi anyakönyv

Kismarton házassági anyakönyvei <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GTHC-7H4?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6JY5-56BC&action=view> (letöltve 2024. 03. 29.)

Pécs város házassági anyakönyvei <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9PB4-42T?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6JB9-N8PG&action=view> (letöltve 2024. 03. 29.)

Szombathely születési anyakönyvei <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9R23-99QX?i=392> (letöltve 2024. 03. 29.)

'1848 Hungarian Census' https://www.jewishgen.org/databases/jgdetail_2.php (letöltve: 2024.02.23.)

Forrásközlemények:

1894. évi XXXI. törvény <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89400031.TV> (letöltve 2024. 03. 15.)

Források Pécs város polgárosodásáról 2010: 'Schapringger Joachim végrendelete' in: *Források Pécs város polgárosodásáról (1867–1921) - Tanulmányok és források Baranya megye történetéből* 15(2010) Pécs. 381-384.

Komoróczy 2013: Komoróczy Géza: „Nekem itt zsidónak kell lenni”, (Források és dokumentumok 965-2012)- A zsidók története Magyarországon I-II. kötetéhez- Szöveggyűjtemény, Kalligram Könyvkiadó.:

5. sz.: 'A szabolcsi zsinat kánonjai' 55-58.

6. sz.: 'A tarcali zsinat kánonjai' 58-60.

7. sz.: Az I. esztergomi zsinat kánonjai' 60-61.

8. sz.: 'Törvény a birodalmában tartózkodó zsidókról' 61-64.

10. sz.: 'Aranybulla' 66-67.

12. sz.: 'AZ Aranybulla megújítása' 70-71.

13. sz.: 'Beregi egyezmény / eskü' 71-74.

15. sz.: 'Kiváltságlevél / privilegium a zsidók számára' 76-87.

68. sz.: 'Védlevél a kismartoni (Eisenstadt) zsidók számára' 334-341.

82. sz. „Systematica gentis Judaicae regulatio” 379-395.

119. sz. f.: '1840:xxix. tc., „A zsidókról”, 1840. május 13. 554-555.

146. sz.: 1867:XVII. tc., „Az izraeliták egyenjogúságáról” 728-729.

196. sz.: 1938:xv. tc., „A társadalmi élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” 979-980.

205. sz.: 1941:xv. tc., „A házassági jogról” 1081-1087.

209. sz. 1942:xv. tc., „A zsidók mező- erdőgazdasági ingatlanairól” 1094-1100.

Munk 2002: Munk Meir Avraham: *Életem történetei*. Budapest-Jerusalem. 2002.

MZSO V/2.: Grünvald, F. – Schreiber, S. szerk.: *Magyar-Zsidó Oklevéltár V/2*. Budapest, 1960.

MZSO VII.: Grünvald, F. – Schreiber, S. szerk.: *Magyar-Zsidó Oklevéltár VII*. Budapest, 1963.

MZSO XVI.: Schreiber, S. szerk.: *Magyar-Zsidó Oklevéltár XVI*. Budapest, 1974.

Folyóirat/Napilap:

Budapesti Közlöny

Központi Értesítő

Pécsi Figyelő

Pesti Napló

Szabad Föld

Szakirodalom:

Balogh – Bányai 2014: Balogh István - Bányai Viktória, "Magyarországi zsidó feliratok: Scheiber szellemében 1686 után" In: Oláh János, szerk.: *100 éve született Scheiber Sándor. Emlékkötet*. Budapest: Gabbiano Print Kft. 143-159.

- Balog – Bányai 2020: Balogh István – Bányai Viktória: A magyarországi zsidó temetők kutatása és védelme. *REGIO* 28(2020) 3. 24–38.
- Czeizel 2002: dr. Czeizel Endre: *Tudósok, Gének, Dilemmák, A magyar származású Nobel-díjasok családelemzése*, Gelanus Kiadó.
- Kéri 2004: dr. Kéri Nagy Béla: *Izraeliták Barcson. A holocaust külső-belső háttere*. Dráva Menti Füzetek 4., Barcs.
- Faragó 2001: Faragó Tamás: 'Különböző háztartás-keletkezési rendszerek egy országon belül - Változatok John Hajnal tézisére,' in: *Történeti Demográfiai Évkönyv*. Budapest. 19-65.
- Fényes 1836: Fényes Elek: *Magyar országnak, 'S A' hozzá kapcsolat tartományoknak mostani állapotja* 1., Trattner- Károlyi Nyomtatása, Pest.
- Fónagy 1998: Fónagy Zoltán: *A bomló feudalizmus gazdasága in, Gergely András (szerk.): 19. századi magyar történelem 1790-1918*, Korona Kiadó, Budapest.
- Gál 1984: Gál Endre: A gyöngyösi ipar fejlődése, (1872-1960), in Havassy Péter (szerk.): *Tanulmányok Gyöngyösről*, Gyöngyös.
- Hajnal 1965: Hajnal, John: 'European Marriage Patterns in Perspective' in: Galss. D. V. and Eversley. D. E. C.. eds.: *Population in History. Essays in Historical Demography*. London. 101- 143.
- Horogszegi 2015: Horogszegi Tamás: 'A barcsi Kremzír-palota építéstörténeti kutatási eredményeinek összefoglalása.' *Műemlékvédelem*. 59(2015) 1. 11-22.
- Kaposi 2019: Kaposi Zoltán: *Uradalmak, földbirtokosok és birtokforgalom a Dél-Dunántúlon a 19. században*. Mezőgazdaságtörténeti tanulmányok, 14. Budapest.
- Karády – Kozma 2002: Karády Viktor – Kozma István. *Név és nemzet Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig*. Budapest.
- Katus 1992: Katus László. 'The Occupational Structure of Hungarian Jewry in the Eighteenth and Nineteenth Century.' in: *Jews in the Hungarian Economy 1760-1945*. ed. Michael K. Silber. Jerusalem. 40-53.
- Katz 2005: Katz, Jakov: *Hagyomány és válság, Zsidó társadalom a középkor végén*, Múlt és Jövő, Budapest-Jeruzsálem.
- Kaufmann 2002: Kaufmann Dávid. *A zsidók utolsó kiűzése Bécsből és Alsó-Ausztriából*. Budapest.
- Kozma 1997: Kozma István, 'Családnév-változtatás és történelem (1894-1956).' *Századok* (1997). 383-452.

Kempelen 1910: Kempelen Béla (szerk.): *Magyar nemesi almanach*. „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest.

Kestenberg-Gladstein 1968.: Kestenberg-Gladstein, Ruth: 'The Jews Between Czechs and Germans in the Historie Lands 1848-1918' in: *Jews of Czechoslovakia* 1. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America.

'Ki volt Galamb József és Reismann Adolf?'
https://www.nyugat.hu/cikk/on_tudja_ki_volt_galamb_jozsef_es_dr_reismann_ket (letöltve 2024. 03. 29.)

'Kremzír kastély' <https://barcsibarangolo.hu/tortenelmi-nevezetessegek/kremzir-kastely/>
(letöltve 2024. 03. 16.)

Kubinyi 1995: Kubinyi András: 'A magyarországi zsidóság története a középkorban.' *Soproni Szemle* 49(1995). 1-26.

Kurdi 2005: Kurdi Krisztina: 'Galícia és a galíciai zsidóság a 18. század végén'. *Múlt és Jövő* 2005/4. 57-85.

Mérei 1951: Mérei Gyula: *Magyar iparfejlődés 1790-1848*. Budapest.

Mislovics 2008: Mislovics Erzsébet: *A magyarországi zsidóság demográfia- és gazdaságtörténete, 1700-1830*. Jerusalem.

Mittag-Fodor 2014: Etel Mittag-Fodor: Not an unusual Life for the Time and the Place
https://www.khm.de/glasmoog_programmarchiv/news.5198.etel-mittag-fodor-not-an-unusual-life-for-the-time-and-the-place/ (letöltve 2024. 03. 29.)

Nagy-Borsy 2010: Nagy- Borsy Noémi: Források Pécs város polgárosodásáról (1867–1921). In: dr. Ódor Imre – Nagy Imre Gábor (szerk.): *Tanulmányok és források Baranya megye történetéből* 15. Pécs.

Ormos 1987: Ormos Mária: *Nácizmus-fasizmus*. Magvető, Budapest.

Pach 1982/2: Pach Zsigmond Pál: Üzleti szellem és a magyar nemzeti jellem. *Történelmi Szemle* 25. 373-403.

Paksy 2001: Paksy Zoltán: *A pécsi zsidóság társadalom története*. Pécsi Szemle, 64-71.

Pécsi Lexikon II. kötet. Szerk. Romváry Ferenc. Pécs, 2010.

Rosenfeld 1914: Rosenfeld, M.: Die jüdische Bevölkerung Galiziens von 1772-1867. In: *Zeitschrift für Demographie und Statistik der Juden* X. 138-143.

Rózsa 2005: Rózsa Márton: *Az idő sodrában - Barcs története dióhéjban*, Dráva Menti Füzetek, 2005.

Scheiber(né) 1981: Scheiber(né) Bernát Livia. *A magyarországi zsidóság személy-és családnevei II. József névadó rendeletheig*. Budapest.

Schwartz 1926: Schwart Elemér: *A nyugatmagyarországi zsidó családnevek*. Sopron.

Szabó 2021: Szabó, Máté: From the Manorial Village to the Regional Center. The Economic Development of Barcs in the Period of Dualism.

'The Nobel Prize in Physics 1963' <https://www.nobelprize.org/prizes/physics/1963/summary/> (letöltve 2024. 03. 16.)

'Vajda Ernő' <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb12777640p> (letöltve 2024. 03. 16.)

Varga 2005: Varga László: 'Zsidó bevándorlás Magyarországon' in: *Zsidóság a dualizmuskori Magyarországon*, szerk. Varga László, Budapest. 11-31.

'Zsinagóga' <https://barcsibarangolo.hu/tortenelmi-nevezetessegek/zsinagoga/> (letöltve 2024. 03. 09.)